

education of UNR, Russian universities, professors, university reform, state Ukrainian university, national Ukrainian.

Отримано: 07.11.2016 р.

УДК 94 (477)«192»

Андрій Лубчинський

ПОЛІТИКА ЗЕМЛЕРОЗПОДІЛУ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ. В УКРАЇНІ

Андрій Лубчинський. *Політика землерозподілу на початку 20-х рр. ХХ ст. в Україні.* Напередодні запровадження непу в Україні відбувався пошук владними структурами способів і методів вирішення земельної проблеми. Аграрне питання завжди гостро стояло в Україні. Влада різними шляхами змусила українських селян повірити, що їй нова земельна політика і є тією віковою мрією про можливість насолоджуватись працею на своїй землі.

Метою даного дослідження є показати землевпорядні заходи радянського уряду як підготовчий процес до нівелювання індивідуальних форм сільгоспвиробництва і подальшого впровадження колективних форм господарювання в аграрному секторі України в 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: економічний розвиток, аграрні відносини, комітет бідноти, земельний наділ, перерозподіл, форма господарювання, селянський двір.

Андрей Лубчинский. *Политика землераспределения в начале 20-х гг. ХХ в. в Украине.* Накануне ввода нэпа в Украине происходил поиск властными структурами способов и методов решения земельной проблемы. Аграрный вопрос всегда остро стоял в Украине. Власть различными путями заставила украинских крестьян поверить, что ее новая земельная политика и является той вековой мечтой о возможности наслаждаться трудом на своей земле.

Целью данного исследования является показать землеустроительные мероприятия советского правительства как подготовительный процесс к нивелированию индивидуальных форм сельхозпроизводства и дальнейшего внедрения коллективных форм ведения хозяйства в аграрном секторе Украины в 20-х гг. ХХ ст.

Ключевые слова: экономическое развитие, аграрные отношения, комитет бедноты, земельный надел, перераспределение, форма ведения хозяйства, крестьянский двор.

Питання політичного та соціально-економічного розвитку аграрного сектора України у 20-ті роки, на етапі становлення економічної бази суспільства радянського зразка, завжди перебували у центрі уваги істориків, економістів,

політологів, громадських та державних діячів.

Стан аграрних відносин в країні залежить від швидкості розв'язання багатьох соціально-економічних проблем. На той час в Україні була ціла низка невіршених питань: земельна проблема, скрутне фінансове становище селянства, парцеляція господарств, питання забезпечення селян реманентом та багато інших. Але на першому місці все ж таки залишається проблема землеустрою.

Одним з перших дослідників, які звернули увагу на дану проблему були О. Шліхтер¹ та В. Качинський². Останній у своїй праці «Нариси аграрної революції на Україні» на основі аналізу статистичного матеріалу висвітлив питання впливу аграрних перетворень на форми селянського землекористування та перерозподілу земельного фонду по регіонам України.

Досить розширену класифікацію селянських дворів за показниками землекористування, посівів та ін. дав М. Гуревич³. Проблеми землевпорядкування селянських господарств 20-х років вивчали О. Триліський, В. Соловейчик, П. Попов⁴ та ін. У їхніх працях показано значення землевпорядних робіт для раціонального ведення господарства, визначено форми селянського землекористування. Проблемам розв'язання аграрного питання на Лівобережжі, а саме конфіскації надлишків земель у заможних селян, присвячені роботи вчених Р. Ляха та Б. Мигаля⁵.

У 90-х рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. питання землевпорядкування у часи непу в своїх наукових розробках піднімали Л. Беренштейн, С. Кульчицький, П. Панченко⁶, В. Калініченко⁷, О. Завальнюк, І. Рибак⁸ та інші.

Питання відчуження землі у заможної верстви селян розглядалось РНК ще 24 березня 1920 р. Розподіл земель, згідно пропозицій Заввідділом Регулювання Земельних відносин Подільського Губвиконкому О. Шебаліна, мав відбуватись згідно принципу господарювання (робочої сили): чим більше працюючих, тим більше надавалось землі. При цьому система розверстки землі тісно пов'язувалась зі співвідношенням між кількістю землі, її родючістю та повинностями, що покладені на окремі господарства та общину в цілому⁹. Шебалін також зазначав, що «... в умовах малоземелля недопустима система «зрівнялівщини»¹⁰. У кожному окремому селі землеустрій повинен був урегульовуватись в окремому порядку. «Допущення загально-зрівнювальних переділів в общинах з частковою формою рівноцінно її знищенню і поверненню до загально-общинної форми господарювання, що в умовах української дійсності, старої подвірної спадковості та укладу життя, що склався історично, може призвести до небажаних результатів для народного господарства. Тому що Земельний Кодекс не має сили закону»¹¹. Тому держава в особі Земельних управ могла, на той час, визнати за необхідне своє втручання в цілях регулювання та регламентації землекористування.

На початку 20-х років було прийнято закон про право користування землею терміном на дев'ять років. Проголошувалось, що цей закон спрямований на створення сімейних форм землекористування. Однак сам по собі цей закон

не наділяв селян правом власності на землю.

Весною 1922 р. питання землевпорядкувальних робіт обговорювалось на Всеукраїнському земельному з'їзді. В його рішеннях говорилось, що праву землекористування надасть вагомості запровадження системи безстрокової оренди та чітких умов, за яких могло відбутися позбавлення права землекористування (особиста відмова землекористувача, або ж його переселення, чи залишення землі без поважних причин).

З врахуванням пропозицій Всеукраїнського земельного з'їзду сесія ВЦВК, яка відбулась в травні 1922 р., прийняла постанову «Про трудове землекористування». У розділі V «Про зміцнення землекористування та землеоблаштування» говорилось: «В цілях якнайшвидшого створення міцного та тривалого трудового землекористування слід припинити подальше вирівнювання кількості земель між волостями, поселеннями та іншими сільськогосподарськими об'єднаннями. Починаючи з дня видання даної постанови за ними закріплюються в тривале трудове землекористування всі землі, що знаходяться в їхньому фактичному використанні і були надані їм постановами землеорганів або ж відповідних з'їздів: волосних, повітових та губерньських»¹².

Далі в постанові йшлося, що для тих же цілей слід змінити також характер землеустрою так, щоб замість зрівнялівки новий тип землеустрою мав на меті виключно господарсько-виробничий характер, створював для населення найбільш сприятливі та технічно-новітні форми землекористування.

Можна сказати, що описана вище постанова мала на меті створити для сільських мешканців можливість самим, на власний розсуд, із врахуванням притаманної кожній окремо взятій місцевості формі землекористування, обирати види і форми господарської діяльності.

У листопаді 1922 р. в Україні було затверджено Земельний кодекс. В ньому зазначалось, що форма користування обирається загальними зборами землекористувачів, вона може бути общинною, індивідуальною, колективною, у вигляді товариств по спільному обробітку землі, артіль чи комун. Аграрні нововведення Радянської влади на порядок збільшили об'єм землекористування серед бідняцьких та деяких середняцьких господарств України в більшості випадків за рахунок передачі селянам поміщицьких, удільних, церковних та частини земель, які звільнилися після розкуркулення. У багатьох заможних селян землі вилучались до завершення відновлювального періоду. Деякі з них, по суті, збанкрутували та поповнили лави бідних, безземельних, а також малоземельних селян. Але сам процес вилучення земель та передачі їх іншим користувачам не мав чітко вираженої диференціації.

Коли в листопаді 1922 р. Земельний Кодекс набрав силу закону, відчуження земель пішло не так як планувалось, а за принципом «Маєш сам – поділись з іншими». Так Полтавське землеуправління видало пояснювальний лист від 25 червня 1923 р., щодо відбирання землі у заможників: «... В зв'язку з тим, що земельні правовідносини в питаннях надлишків землі у куркулів виникли до прийняття Земельного Кодексу тому вони повинні вирішуватись за законо-

давством того (попереднього) періоду. Окружним та районним землеуправам по виявленню надлишків відчужувати їх згідно постанов землеорганів, а скарги зацікавлених сторін на ці постанови розглядати у відповідних земельних судових комісіях»¹³. Як бачимо радянська бюрократія використовувала законодавчу базу на власний розсуд.

Бували випадки самоуправства при розподілі земель. Але радянська влада сприймала їх не як злочинні дії, адже землю відбирають малоземельні у багатоземельних, у потенційних або ж замаскованих ворогів з якими влада більшовиків веде непримириму боротьбу. Що стосується самих скарг на незаконний поділ землі то вони надходили не тільки від окремих селян, а були й колективні. Як, наприклад, скарги 126 громадян земельної спілки села Поленицьке, 143 громадян села Войтовки та 54 громадян села Собківка Уманського повіту про застосування до них з боку робітників повітового землеуправління надмірних заходів, які датуються березнем 1923 р.¹⁴. Процес землевпорядкування проходив на тлі злиднів, які переслідували сільське господарство України, і тому під час аналізу державними структурами питання щодо кількості землі, що є у користуванні селян, останні частенько приховували дійсну кількість землі. Через це застосування «надмірних заходів» на фоні диктатури пролетаріату і нещодавнього червоного терору були звичною справою.

Паралельно з цим виникала інша проблема – повернення частини земельних наділів колишнім власникам, у яких в результаті перерозподілу вилучили надмірну кількість землі.

Натомість Наркомзем проводив цільову загальнодержавну програму і тому, маючи великий об'єм робіт, а можливо і зводячи особисті рахунки, інколи його працівники перевищували свої повноваження. Мали місце випадки, коли розкуркуленню підлягали не тільки заможні селяни. Як, наприклад, один з жителів Проскурівського повіту Подільської губернії був розкуркулений з подання Комітету незаможних селян. В нього землі припадало по 1,5 десятини на душу, і це при тому, що середні норми виробничих наділів у Подільській губернії коливались у межах від 3 до 7 десятин. Переглянувши скаргу, позивачу у Губземвідділі видали довідку, що до нього були застосовані репресивні дії на незаконних підставах, а також про те, що Губземвідділ дав вказівку Комітету незаможних селян та працівникам НКВС про припинення процесу розкуркулення¹⁵.

Держава планомірно регламентувала селянське землеволодіння, при цьому обмежуючи його. Питання повернення майна колишнім власникам (звісно, що не поміщикам, а тим верствам, які отримали землю від радянської влади за різноманітні заслуги), поставало надто гостро, адже перерозподілити завжди швидше ніж нажити. Незаможні селяни, «більшовицька опора» на землі, почали відбудовувати за рахунок пограбованих заможних селян власні індивідуальні господарства. «Ставали на ноги» й сільськогосподарські комуни, на базі поміщицьких маєтків, і сільгоспартілі та товариства по спільному обробітку землі.

VIII Всеукраїнський з'їзд Рад у січні 1924 р., проводячи лінію на стабілізацію селянського землекористування як основу розвитку сільського господар-

ства, постановив припинити переділи землі і закріпити за громадами і дво-рами наявне землекористування. Надалі всі земельні суперечки, включаючи питання про надлишки землі, могли вирішуватися тільки в судово-земельних комісіях¹⁶.

Необхідно зауважити, що вилучення лишків землі, незважаючи на постанови судово-земельних комісій, відбувалося в напруженій боротьбі.

Землевпорядкувальні заходи часто-густо переростали у звичайні грабунки заможних селян та в «чорний переділ» їхніх земель не тільки серед незаможників, а й серед усіх охочих. Радянська влада потурала таким «діячам» тому, що вони робили за неї «брудну роботу» по знищенню заможного прошарку селян. Так, наприклад, не було відреаговано Наркомземом та органами НКВС на заяву викладача Ново-Александріївського інституту сільського господарства і лісоведення Вітте Р. Р. про те, що у слободі Карловці незаможні селяни, яких у селі більшість, прогнали на колишню панську землю, яка в роки війни пустувала, маєтних селян, що мали 5 і більше десятин землі. Їхню землю в них забрали і тут же запропонували її в оренду колишнім власникам. Незаможники тероризують місцеву владу і та нічого не робить¹⁷. Подібні речі відбувались не тільки на Харківщині, звідки пише дописувач, вони були поширені по всій Україні.

Вилучення надлишків землі у заможних селян зводив до одного середнього рівня всіх мешканців села – всі ставали незаможниками та середняками. Якраз на ці верстви селян була розрахована головна ставка більшовиків у створенні нової системи сільськогосподарського виробництва.

Залишаються невизначеними критерії за якими КНС та органи НКВС вирішували чи є селянин заможником, чи середняком, наприклад, на Правобережжі, де існувала найбільша на Україні щільність сільського населення і в той же час селяни мали приблизно однакові земельні наділи.

Усі ці питання можна віднести до категорії полемічних. Радянське керівництво України турбували справи більш важливі, зокрема про шляхи та перспективи майбутнього розвитку сільського господарства. На думку автора, найбільш раціонально могли б функціонувати в українському селі індивідуальні селянські господарства вище-середнього рівня маєтності. Саме селяни даного рівня статку є втіленням селянської заповзятливості та працелюбства.

Таким чином, землеустрійні роботи посилили суперечності в аграрному секторі республіки. В Україні, по-перше, дозволялося лише трудове землекористування і обробіток землі за допомогою найманої праці дозволявся лише у підсобних господарствах. По-друге, при проведенні землевпорядкувальних та землевідписних робіт владні структури діяли на користь колективних господарств, чим стимулювався їх розвиток та кількісне зростання. По-третє, землевпорядкувальна політика держави надавала пільги найбіднішим верствам селян, чим сприяла підйому їх благоустрою і ліквідації на селі найменшого майнового розшарування. По-четверте, заходи землевпорядкувальної політики були не на користь заможних верств селянства, які по суті були єдиним гарантом подальшого інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва. В деяких регіонах України влада

«іноді» не помічала протиправних дій членів Комітетів незаможних селян під час так званих «чорних переділів». Правляча партія підтримувала незаможних селян і бідноту, тому заможних індивідуальних господарів можна було залишити і без кредитів, і без техніки, і землю їм можна нарізати (при бажанні) в різних кінцях села, а можна й просто розкуркулити і роздати їхній реманент і добро між членами КНС, або ж на базі їхнього господарства створити колгосп.

Одночасно з цим земля, яка була передана в селянське користування також підлягала перерозподілу, при якому найбідніші верстви селян збільшили свої земельні ділянки за рахунок не тільки заможних, а й середняцьких господарств. В результаті цих перерозподілів збільшилось землеволодіння бідних та найбідніших верств селян. Але при цьому не слід забувати, що серед середняків була велика кількість борців за радянську владу та сімей червоноармійців, яким за ратні подвиги в громадянську війну Радянська влада і «нарізала» земельні ділянки. Націоналізація землі обумовила передусім знищення абсолютної земельної ренти та приватного права власності на землю. Земля перестала бути товаром, вона почала знецінюватись.

Політика землеустрою була спрямована, в першу чергу, на створення сприятливих умов для розвитку, у майбутньому, колективних форм господарювання в аграрному секторі України.

Примітки:

¹ Шліхтер О. Підсумки аграрної політики за 10 років / О. Шліхтер // Український землевпорядник. – 1927. – № 10. – С. 5-19.

² Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине / В. Качинский. – Харьков, 1922. – 106 с.

³ Гуревич М. Состояние сельского хозяйства Украины в 1922–1923 г.г. / М. Гуревич. – Харьков, 1924. – 26 с.; К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. – Харьков, 1925. – 57 с.

⁴ Триліський О. Міжокругові земельні наради і справи про сталість землекористування / О. Триліський // Український землевпорядник. – 1926. – № 1; Соловейчик В. Внутриселенное устройство / В. Соловейчик // Сборник по вопросам сельского хозяйства. Харьков, 1929.; Попов П. Вопросы землеустройства на Украине / П. Попов // На аграрном фронте. – 1925. – №5-6.

⁵ Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.) / Р. Д. Лях. – Київ; Донецьк: Вища школа, 1975. – 120 с.; Мигаль Б. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921–1925 рр.) / Б. Мигаль. – Харків, 1974. – 167 с.

⁶ Українське село у 20–90-х роках ХХ ст.: Короткий історико-економічний нарис / [Л. Ю. Бернштейн, П. П. Панченко та ін.]. – Київ, 1998. – 122 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.) Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – Київ: НАН України, 1995. – 200 с.

⁷ Калініченко В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929) / В. Калініченко. – Харків: Основа, 1991. – 131с.; Селянське госпо-

дарство України в період непу. Історико-економічне дослідження. – Харків, 1997. – 150 с.

⁸ Завальнюк О. М. Новітня аграрна історія України / О. М. Завальнюк, І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – 288 с.; Рибак І. В. Повсякденне життя подільського селянина в доколгоспний період (1921–1928 рр.). Монографія: Іван Рибак – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. – 164 с.

⁹ Циркуляри Наркомзема по вопросам землепользования, аренды и наемного труда в сельском хозяйстве УССР // ЦДАВО України – Ф. 27. – Оп. 4, – Спр. 244. – Арк. 4.

¹⁰ Там само. – Арк. 5.

¹¹ Там само. – Арк. 6.

¹² Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. Харків; Вид-во Народного комісаріату юстиції, 1920–1924. – С. 56.

¹³ Циркуляри Наркомзема по вопросам землепользования, аренды и наемного труда в сельском хозяйстве УССР // ЦДАВО України – Ф.27. – Оп. 4, – Спр. 244. – Арк. 11.

¹⁴ Там само. – Арк. 17.

¹⁵ Там само. – Арк. 18, 20.

¹⁶ Калініченко В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921–1929) / В. Калініченко – Харків, : Основа, 1991. – С. 33.

¹⁷ Циркуляри Наркомзема по вопросам землепользования, аренды и наемного труда в сельском хозяйстве УССР // ЦДАВО України – Ф. 27. – Оп. 4. – Спр. 244. – Арк. 27.

Andrij Lubchinskyi. *There is politics of distribution of land at the beginning of 20th XX of century in Ukraine.* *On the eve of putting into practice NEP in Ukraine, commanding structures were in search of ways and methods of solving agrarian problem. Agrarian problem always was the main problem in Ukraine. Authority silenced Ukrainian peasants by various ways to believe that the new agrarian policy was desired long wished dream of getting delight by working on it's own land.*

But in dui course they understood that became involuntary participants of great political falsification. While the country was in need of bread production peasants were required and various blessings were promised to them but when the country got stronger it forced peasants to submit to it's orders.

The aim of this article is to show all dui Soviet government measures of land putting in order as the making process ready for agricultural production and further establishing of collective forms of management in agrarian sector in Ukraine in 20th years of XX century.

Key words: *economic development, agrarian relations, committee of the poor, landed parcel of land, redistribution, form of ménage, peasant court.*

Отримано: 07.10.2016 р.